

GYVIEJI ARCHYVAI

Iš sovietinio Varėnos saugumo dokumentų

Šis rašinys yra „Merkio krašto“ š. m. Nr. 46, 48, 50, 59, 68, 75, 79, 82, 85, 88, 90 spausdinto rašinių ciklo papildymas. Jis parengtas pasirėmus Lietuvos ypatingojo archyvo K-11 fondo 1 aprašo bylomis

Varėnos r. Vykdomojo komiteto pirmininkas Aleksandravičius 1955 m. vasario 3 d. gavo ranka rašytą lietuvišką, anot saugumiečių, religinio provokacinio turinio laišką. Tą pačią dieną Jakėnų ryšių agentūros vedėjas Jonas Putys irgi gavo tokį laišką. Jį perplėšė, bet paskui atidavė KGB rajono įgaliotiniui Glinskui. Panašius laiškus, atsiųstus iš Pagėgių rajono, 1954 m. gavusi Nedzingės ryšių agentūra. Agento Ausies duomenimis nuo 1955 m. sausio 6 d. tokius laiškus ėmė parsinešti Pavarėnų vidurinėje mokykloje besimokę Jakėnų vaikai (Pavarėnis anuomet priklausė Daugų rajonui). Vaikai, matyt, parsinešę tokių laiškų iš mokyklos, platino juos savo kaime, – rašė leitenantas Glinskas 1955 m. vasario 4 d. Lietuvos KGB pirmininkui K. Liaudžiui.

Pasak Glinsko 1955 m. kovo 19 d. pranešimo Lietuvos KGB 4 valdybos viršininkui Obukauskui apie Varėnos rajono gyventojų nuotaikas, „pastaruoju metu priešiški elementai skleidžia tarp gyventojų visokius priešiškus ir provokacinius gandus...“ Pavyzdžiui, agentas Rožė sausio 27 d. pranešė, ką sakęs Zervynų k. gyventojas Kazys Vilkinis. Mat sausio pradžioje buvo parvažiavęs jo sūnus Jonas, dirbęs Pamerkių geležinkelio tilto sargu. Jonas Vilkinis sakė, kad pavasarį bus karas; jis į armiją neis, bet išeis į mišką ir duos rusams į nugarą... Perlojos ryšių agentūroje vasario 20 d. jos vedėjas Jonas Tamulionis, dalyvaudiant Jonui Baubliui, Leonui Volungevičiui ir saugumo šaltiniui, sakė, jog jam žinoma, kad atsistatydinus TSRS Ministrų tarybos pirmininkui Malenkovui keisis tvarka – viskas bus kitaip. J. Tamulionis sekamas, įtariant jį esant Ame-

rikos žvalgybos agentu.

Agentas Sokolovskis 1955 m. vasario 25 d. pranešė, jog Beržupio gyventoją Marytę Karlonaitę, grįžusi iš Kaliningrado, kur važinėjo į brolio laidotuves, pasakojo, kad Gurjevo mieste geležinkelio dirbantį Vincas Janulevičius sakė, jog gegužės mėnesį būtinais kils karas: mat jis per radiją klausosi pranešimų iš Amerikos. Agentas Ausis kovo 2 d. pranešė, kad Vazgirduonių k. gyventojas Povilas Zemenskasis pasakojo, jog dabar, prie naujos TSRS vyriausybės, bus geriau: nebus kolūkių, kiekvienam valstiečiui valdžia duos po 10 ha žemės. Vienas iš dabartinių vadų yra Berijos įpėdinis, kuris pasistengs suteikti visiems gerą gyvenimą. Paklaustas, iš kur jis tai žino, Znamenskasis pasakė, kad jam taip sakė Paručių gyventojas Antanas Česnulevičius. Pastarasis sektas pagal formuliarinę bylą.

Traktorininkų brigados brigadininkas perlojiškis Jonas Iksala agentui Gylui sakė, kad dirbdamas Varėnoje įsitikino, jog esant komunistinei tvarkai viskas pagrįsta apgavystėmis, bet šiemet komunistiniai valdymai ateis galas. Gylui, kad „šiemet komunistai gaus mirtiną smūgį“, vasario 27 d. pareiškė ir Adomas Baublys iš Perlojos, taip pat saugumo tirtas pagal formuliarinę bylą. Pasak Glinsko kovo 21 d. pranešimo Obukauskui, J. Iksala, g. 1913 m., buvo partizano Merkio būryje, bet 1945 m. rugpjūčio mėn. legalizavosi, nors 1947-1948

metais vis tiek palaikė ryšius su partizanais. Irgi legalizavosi „banditai“: Vytautas Beručka, Vaclo, g. 1924 m., Adomas Baublys, Žigmo, g. 1921 m., Jonas Kaminskis, Adomo, g. 1924 m., ir kiti. Nors dabar jie ir dirba kolūkyje, tačiau reiškia nepasitenkinimą kolūkine santvarka. Iš viso rajone legalizavosi 145 partizanai, iš kurių dabar jame gyvena 49, o kiti išvyko kitur arba areštuoti saugumo ir vidaus reikalų organų (b. 4187).

Kalbamu laikotarpiu ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Sovietų Sąjungoje saugumas fiksuojamas įvairių antivalstybinių pareiškimų, gandų (rus. *справки*), priešišku atsisaukimu ir lapelių plitimu. Pastarųjų nemažai atskridavo iš užsienio. Štai Varėnos r. KGB įgaliotinis Glinskas 1955 m. birželio 16 d. parašė K. Liaudžiui, kad „Kibirskties“ kolūkio pirmininkas Kuodyš birželio 15 d. pranešė, jog tądien 10 val. 15 min. Druccinų kaime nusileido oro balionas. Apie jo nusileidimą sužinojęs agentas Stasys pranešė kolūkio pirmininkui, kuris paskambino saugumiečiams. Prie baliono pritvirtintoje dėžutėje buvo vienas lapelis kažkokia užsienio kalba. Birželio 15 d. taip pat gauta pranešimų, jog prieš 2-3 dienas panašūs balionai skrido virš Giraitės ir Jurgiškių kaimų, o birželio 8 d. skriejo per Vydenius ir Kamorūnus. Merkinės gyventojas I. Zenkovas spalio 19 d. pranešė, kad miške už 2 km nuo Merkinės spalio 15 d. rado du lapelius čekų kalba.

1956 m. sausio 11 d. į Varėnos pasų stalą pasiimti paso atėjo Vydenių k. gyventojas Vincas Klonas, gimęs 1938 m. Čia buvusiai mokytojai Kibildytei jaunuolis perdavė 4 antitarybinius lapelius „Laisvoji Europa“ lenkų kalba. Kibildytė juos perdavė pasininkei Zarauskienei, kuri pranešė saugumiečiams ir lapelius jiems atidavė. Vydeniuose apklausus V. Kloną nustatyta, jog jis su giminaičiu iš Barčių kaimo Albinu Kamarausku dar 1955 m. rugsėjo 11 d. aptiko Barčiuose ant medžio užkibusį didelį rutulį su viena tuščia dėžute, o kitoje buvo nedidelis paketas su 12 lapelių. Jaunuoliai juos pasidalino. Saugumiečiai surinko 11 lapelių, nes vienas, Kamarausko atiduotas Mičiurino kolūkio brigadininkui Blažiui, lyg buvo sudegintas (b. 4189).

1956 metais panašių lapelių ir brošiūrų padaugėjo. Agentas Vanagas gegužės 30 d. saugumo operatyviniam darbuotojui perdavė 10 brošiūrų kažkuria užsienio kalba. Jos rastos gegužės 28 d. dirbant miške netoli Rudnios bažnytkaimio. Šalia brošiūrų ant medžio šakų kabėjo balionas. „Raudonosios vėliavos“ kolūkio pirmininkas V. Jakevičius liepos 6 d. pareiškė, kad važiuodamas keliu iš Varėnos į Mergėžerį miške aptiko spaustuvejė atspsaudintus lapelius rusų ir lenkų kalbomis ir visus 49 atidavė saugumiečiams. Šiems nuvykus į lapelių radimvietę, dviejose vietose jų aptikta dar apie 100. Dalis jų nuimti nuo medžių šakų,

o tai rodo, kad lapeliai išmesti iš oro balionų ar lėktuvų. Geležinkelietis Kasinskis irgi liepos 6 d. atnešė į rajono KGB būstinę 30 tokių lapelių, kuriuos rado grybaudamas miške už pustrčio kilometro nuo Varėnos. Varėniškė Čaplikienė liepos 7 d. miške netoli Mergėžerio rado 20 lapelių, apie ką pranešė partijos rajono komitetui; dalį lapelių moteris buvo pasilikusi sau, bet paskui atidavė saugumiečiams. Agentas Šernas liepos 20 d. rajono KGB atidavė 5 spaustuvejė atspsaudintus antitarybines brošiūras lenkų kalba, rastas miške netoli Zervynų.

Mičiurino kolūkio pirmininkas Kasperavičius 1956 m. liepos 30 d. telefonu pranešė rajono KGB, kad prie Jasauskų ir Kalėdonių kaimų liepos 29 d. vakarą nusileido balionas su antitarybinėmis brošiūromis. Jas išgrabstė vietos gyventojai. Iš jų paimtos 24 brošiūros „Laisvoji Europa“ čekų kalba. „Pergalės“ kolūkio pirmininkas Mortūnas liepos 31 d. pranešė, jog liepos 30 d. pjaunant rugius prie Laukininkėlių kaimo rasta apie 10 antitarybinių lapelių. Vieną pirmininkas atėmė iš pjovėjų ir perdavė KGB. Tai buvo spaustuvejė atspsaudintas lapelis rusų k. – emigrantinės rusų organizacijos *HTC* (Народно-трудовой союз = Liaudies darbo sąjunga) lapelis. Kitus lapelius kolūkiečiai neva surūkė.

Senovės kaimo gyventojas Petras Chodokevičius 1956 m. rugpjūčio 7 d. pranešė saugumui, kad netoli jo sodybos nu-

sileido rutulys. Nuvykę saugumiečiai nustatė, kad rutulys nusileido už 300 metrų nuo sodybos. Rasta 130 trejopo turinio brošiūrų: 6 + 64 + 60. M. Melnikaitės kolūkio pirmininkas Steblinas rugpjūčio 30 d. pranešė, kad Margionių ir Sklėrių kaimų rajone pasirodė iš oro balionų išmesti lapeliai. Nuvykęs saugumo operdarbuotojas išaiškino, kad lapelius rugpjūčio 28 d. pirmas aptiko Kabelių vid. m-los VII kl. mokinys iš Margionių Jonas Baublys, g. 1943 m. Iš oro krintančius lapelius jis pamatė važiuodamas dviračiu, neprivaziavęs 300-400 metrų iki Sklėrių. Perskaityti negalėjo, nes jie buvo parašyti kažkokia užsienio kalba. Vėliau iš kolūkiečių Jono Kvaraciejaus ir Silvestro Karlonio paimta 20 ir 14 lapelių, kuriuos vyrai rado rugpjūčio 28 d. Komjaunimo sekretorius Bachovas 1956 m. spalio 4 d. vakare telefonu iš Merkinės pranešė, kad antitarybiniai lapeliai rasti netoli Netiesų kaimo. Išaiškinta, kad eidamas į mokyklą Netiesų pradinės mokyklos II klasės mokinys Juozas Ilgauskas rado pundelį lapelių, kuriuos iš jo atėmė mokytoja. Paimti 102 lapeliai, visi rusų kalba (*HTC* organizacijos). Keturi antitarybiniai lapeliai 1958 m. kovo 30 d. išplatinti Varėnoje I. Nustatyta, kad tą padarė vidurinės mokyklos žemesniųjų klasių mokiniai. 1959 m. rugpjūčio 15 d. 9 val. ryto Druskininkų miesto Vykdomojo komiteto pastate ant palangės rastas didžiosiomis raidėmis cheminiu pieštuku ranka rašytas lapelis lietuvių kalba „Greit bus galas komunistams“.

Bus daugiau

Vytautas Valentinas
ČESNULIS

2020-ieji – Tautodailės metai

Keramika ir jos meistrai Varėnos krašte

Menininkė **Rūta Indrašiūtė** gyvena drauge su mama keramike Elvyra Petraitiene Maksimonių kaime. Gimė 1966 m. Vilniuje, mokėsi M. K. Čiurlionio meno mokykloje. Priklauso Lietuvos tautodailininkų sąjungai, 2006 m. jai suteiktas meno kūrėjo statusas. R. Indrašiūtė savo talentą ir veiklą įprasmina išskirtiniuose, išliekamajai vertę turinčiuose kūrybos darbuose. Menininkė, be švilpukų ir glazūruotų molinių indų (puodinių, puodukų ir pan.), dar lipdo skulptūreles, dekoruoja indus. Keramikė yra surengusi ne vieną autorinių darbų parodą bei dalyvavusi daugelyje parodų su kitais kūrėjais Lietuvoje ir užsienyje. Jos darbai buvo eksponuojami Švedijoje, Danijoje, Japonijoje, Prancūzijoje bei kitose šalyse. 2011 m. – išleistas pašto ženklas su autorės dekoruotais darbais. 2018 m. vykusiame konkurse „Aukso vainikas“ ji išrinkta geriausia menininke. 2019 m. Rūta Indrašiūtė už aktyvią kūrybinę veiklą, senųjų tradicijų puoselėjimą, puikius pasieki-

mus keramikos srityje, Varėnos krašto garsinimą Lietuvoje ir pasaulyje buvo apdovanojta Varėnos rajono savivaldybės kultūros premija ir „Sidabrinės bitės“ ženkle. Šių metų vasarą R. Indrašiūtės gausi keramikos darbų paroda „Molio saktmės Merkinėje“ veiks Džukijos nacionalinio parko Merkinės lankytojų centre, „Šalčinio“ galerijoje.

Apie Rūtą Indrašiūtę straipsnį „Kūrėja, burianti iš molio ir spalvų“ (Moteris. – 2020, Nr. 8, p. 174-179) publikavo Rūta Averkienė. Straipsnius apie R. Indrašiūtę spausdino „Alytaus naujienos“, XXI mažiūsis, „Žalioji pasaulis“, „Ukininko patarėjas“ ir kt.

Keramikas **Džiugas Petraitis**, gimęs Vilniuje 1976 metais, į Maksimonių kaimą atsikraustė su tėvais 1990 m., kurie yra garsūs menininkai: Elvyra Petraitienė ir Skirmantas Petraitis. Keramikos paslapčių išmoko iš tėvų, iš namuose saugomų garsių Lietuvos puodžių kūrinių bei sukauptos didžiulės bibliotekos apie lietu-

vių liaudies meną. Būdamas šešiolikos jau žiedė, pats išdegdavo motinos ir sesers Rūtos darbus. D. Petraitis daro ašočius, puodynes, aguonmales, dubenius, dubenėlius, puodukus, taures, lėkštes, žvarkides, šviestuvus, skulptūras. Keramikos darbų gamybai naudoja molį, glazūrą, grafiškos darbams – molį, dažus, popierius. Lietuvos tautodailininkų sąjungos narys, meno kūrėjo statusas nuo 2008 m. Parodoje dalyvauja nuo 1988 m. Keramiko darbai buvo eksponuojami Vokietijoje, Švedijoje, Prancūzijoje.

2015 m. D. Petraičių šeima paliko Maksimonis ir atsikraustė į Merkinę, kur senosios pieninės vietoje su tėvų pagalba bei Europos Sąjungos struktūrinių fondų parama įkūrė tradicinį amatų centrą. Čia visi norintieji gali pasimokyti keramikos amato, savo rankomis nulipdyti indą ir pamatyti, kaip krosnių karštį iškentęs molis virsta dailiu gaminiu.

Apie Džiugą Petraičių rašo ma Danieliaus Micevičiaus

knijoje „Kaip teltelis iš širdies į širdį“ (Vilnius, 2010, p. 156-163). Apie šį keramikos meistrą pasakoja Birutės Vyšniauskaitės straipsnis „Merkinės aura keramikui svarbiau už miesto blizgesį“ (Lietuvos rytas. – 2018, rugs. 22, p. 10-11) bei Jūratės Mičiulienės publikacija „Merkinėje bus kur prisiliesti prie molio“ (Lietuvos žinios. – 2015, rugpj. 8, p. 12), kuri supažindina su Džiugo Petraičio pastangomis Merkinėje atidaryti tradicinį šio krašto amatų centrą – keramikų namus. Apie D. Petraičių spaudoje buvo skelbta ir daugiau straipsnių.

Prieš 15 metų iš Vilniaus į Krūminių kaimą atsikraustė **Gintaro ir Tatjanos Kniežų** šeima.

G. Knieža – sertifikuotų tautinio paveldo produktų tradicinis amatininkas, senųjų amatų – plytininkystės, puodinkystės – puoselėtojas. Keramika susidomėjo dar besimokydamas mokykloje, lankė keramikos būrelį. 15 metų pražiedęs puodus, išbandęs įvairiausių keramikos darbus

G. Knieža sumanė pagal protėvių patikrintas technologijas gaminti plytas. Norint geriausiai senovinių plytų gamybą, reikėjo labai daug žinių. Teko važinėti po vietas, kuriose anksčiau veikė plytinės, kalbėtis su žmonėmis, savarankiškai studijuoti, kaip senovėje lietuvių ruošdavo molį, žiesdavo puodus, lauko krosnyse degdavo molio dirbinius. Per trejetą metų jam pavyko atkurti XIV amžiaus plytų gaminimo technologijas. Krūminiuose iš pagamintų plytų pasistatė namus ir dirbtuves. G. Kniežos plytinėje gaminamos pačių įvairiausių formų plytos (trikampės, apvalios ir kitokios), taip pat plytos su specialiais ženklais, herbais, antspaudais bei nestandartinių formų plytos pastatų restauracijai ar puošniems fasadams įrengti. 2010 m. G. Knieža rankiniu būdu iš specialiai paruošto molio pagamino tūkstančius plytų, kurios buvo skirtos Vilniuje sukurtai skulptūrai „Laisvės kelias“. Jo pagamintomis plytomis išmūryta ir dalis Valdovų rūmų.

Savo sodyboje Gintaras ir Tatjana Kniežos įkūrė VŠĮ „Didelės akys“ ir vykdo projektą „Nebijok draugauti“. Siūlo užimtumo programas su molio, tapybos, muzikos edukacijomis, šeimoms su vaikais, turinčiais raidos sutrikimų.

Apie keramiką Gintarą Kniežą rašo Ernesta Vinevičiūtė straipsnyje „Laisvės kelias iš plytų kils į dangų“ (Lietuvos rytas. – 2010, birž. 12, p. 19), kuriame pasakojama, kaip meistras, įminęs senovinių plytų gaminimo paslaptis, gamina trispalves plytas skulptūrai Vilniuje „Laisvės kelias“. Dar viena publikacija – Gintarės Kairytės „Per tamsumą lydėjo stebuklai“ – apie G. Kniežą ir jo šeimą paskelbta „Lietuvos ryte“ (2020, vas. 15, p. 27). Apie G. Kniežą buvo rašoma „Respublikoje“, „Dainavos žodyje“, rajono laikraščiuose „Giružis“, „Merkio kraštas“ bei kituose periodiniuose leidiniuose.

Pabaiga. Pradžia Nr. 92

Parengė
Elena GLAVICKIENĖ
Varėnos viešosios bibliotekos
Bibliografijos, informacijos ir
kraštotyros skyriaus vedėja